

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

1 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 1, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 1, ISSUE 1

TOSHKENT-2022

Мундарижа

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ.
ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

- 1. ОЧИЛОВ Ўткир Сайфуллоевич**
ҲУҚУҚ РАМЗЛАРИНИ ЎРГАНИШ ВА ЗАМОНАВИЙ ҲУҚУҚИЙ НАТУРАЛИЗМ:
ҲУҚУҚНИНГ АХЛОҚИЙЛИГИ ДАРАЖАСИ МАСАЛАСИ 8

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ.
ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

- 2. САИДОВ Мақсудбек Норбоевич**
МАСЪУЛИЯТИ ЧЕКЛАНГАН ЖАМИЯТИДА УЛУШ, УЛУШНИ (УЛУШНИНГ БИР
ҚИСМИНИ) БЕГОНАЛАШТИРИЛИШИ БИЛАН БОҒЛИҚ ИШТИРОКЧИЛАР ЎРТАСИДА
ЮЗАГА КЕЛАДИГАН НИЗОЛАР 14
- 3. ШАМСИДДИНОВА Озода Буриевна, КАРИМОВА Зулфизар Лочиновна**
ЖИЛЫЕ ПОМЕЩЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ ИМУЩЕСТВЕННЫХ
ПРАВООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СУПРУГАМИ 26
- 4. ЯКУБОВА Ирода**
МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИ БЎЙИЧА МУЛКИЙ ҲУҚУҚЛАРНИ ЖАМОАВИЙ БОШҚАРУВ
ТАШКИЛОТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ АЙРИМ МАСАЛАЛАР 32

ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ
ҲУҚУҚИ. ҲАКАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ

- 5. МАРИПОВА Севархон Арибжановна**
ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА МЕДИАТИВ КЕЛИШУВ ВА КЕЛИШУВ БИТИМИНИНГ
ЎХШАШ ВА ФАРҚЛИ ЖИҲАТЛАРИ 40

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ

- 6. ҚУЧҚАРОВ Хамидулло Абдурасулович**
ПЕДАГОГ ХОДИМЛАРНИ МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА
МОДДИЙ ҲУҚУҚ НОРМАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 46

СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ.
ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

- 7. ШАЙЗАКОВ Шодияр Ибрагимович**
ЎЗБЕКИСТОНДА МАЪМУРИЙ СУД ҲУЖЖАТЛАРИНИ ЮҚОРИ СУД ИНСТАНЦИЯСИДА
ҚАЙТА КЎРИШДА ПРОКУРОР ИШТИРОКИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ 53

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

- 8. ОЧИЛОВ Хасан Рашидович**
ЖИНОЯТ ТАРКИБИ ТУЗИЛИШИ ГЕНЕЗИСИ 62
- 9. МАВЛОНОВ Темур Анвар ўғли**
ЖИНОЯТ НАТИЖАСИДА ЕТКАЗИЛГАН МУЛКИЙ ЗИЁННИ ҚОПЛАШ
ТУШУНЧАСИ ВА ТАРИХИ 70

10. РОЗИҚОВ Илҳом Истамович ЖИНОИЙ ЖАЗОЛАРНИ ҚЎЛЛАШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАСАЛАЛАРИ.....	78
11. НОРМАНОВА Клара Эшназаровна ИШТИРОКЧИЛИҚДА СОДИР ЭТИЛГАН ЖИНОЯТЛАРНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ.....	84
12. НАЖИМОВ Миратдийин Шамшетдинович ЎН ОЛТИ ЁШГА ТЎЛМАГАН ШАХСГА НИСБАТАН УЯТСИЗ-БУЗУҚ ҲАРАКАТЛАР ҚИЛИШ ЖИНОЯТИ УЧУН ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАСИ	90
13. МАХМУДОВ Суннатжон Азим ўғли ЖАВОБГАРЛИККА ТОРТИШ МУДДАТИ ЎТИБ КЕТГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЖИНОЯТ ИШИНИ ТУГАТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	96
14. ТУРГУНБОЕВ Элбекжон Одилжонович ЎЗБЕКИСТОН ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИДА ЖАЗОДАН ОЗОД ҚИЛИШ ИНСТИТУТИ: ТУШУНЧАСИ, БЕЛГИЛАРИ, ТУРЛАРИ.....	103

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

15. YUNUSOV Khaydarali CONTRIBUTIONS OF CENTRAL ASIAN SCHOLARS TO THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC SCIENCES: SARAKHSI – FOUNDER-FATHER OF INTERNATIONAL LAW.....	108
---	-----

МИГРАЦИЯ ҲУҚУҚИ

16. ОТАЖОНОВ Абдоржон Анварович ЎЗБЕКИСТОНДА МЕҲНАТ МИГРАЦИЯСИ СОҲАСИДА КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШГА ДОИР АЙРИМ МАСАЛАЛАР	116
17. БАРАТОВА Дилноза Одилжон қизи МИГРАЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАСИ	122
18. КАРИМОВА Мадина Мирзаджановна РАҚАМЛИ НОТАРИАТ: ЖОРИЙ ҲОЛАТ ВА ИСТИҚБОЛ.....	133

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

19. ДЖУМАНОВ Аскар Хасанович, ЯРАШЕВ Нодирбек ГЕРМАНИЯ ВА БУЮК БРИТАНИЯДАГИ ҚОРПОРАЦИЯЛАРНИНГ АЙРИМ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ	140
20. БАЗОРОВ Миркомил Махмудович, ҲАМРОҚУЛОВ Синдор Бобомурод ўғли ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА СУД-ЭКСПЕРТЛИК ТИЗИМИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИЛМОҚДА	148

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ. ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

ШАЙЗАКОВ Шодияр Ибрагимович

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси
Академияси ўқитувчиси, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (Phd)
E-mail: shodiyor-14@mail.ru

ЎЗБЕКИСТОНДА МАЪМУРИЙ СУД ҲУЖЖАТЛАРИНИ ЮҚОРИ СУД ИНСТАНЦИЯСИДА ҚАЙТА КЎРИШДА ПРОКУРОР ИШТИРОКИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): ШАЙЗАКОВ Ш.И.
Ўзбекистонда маъмурий суд ҳужжатларини юқори суд инстанциясида қайта кўришда
прокурор иштирокининг айрим жиҳатлари // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста –
Lawyer herald. № 1 (2022) Б. 53-61

1 (2022) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2022-1-7>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотлари, маъмурий суд ишларини юритишда прокурор иштироки, прокурорнинг апелляция ва кассация инстанциясидаги роли ҳақида фикр юритилган. Муаллиф томонидан маъмурий суд ишларини юритишда судга мурожаат қилишга ваколатли бўлган шахслар, жумладан прокурорнинг суд қарорларига нисбатан протест келтириши, протест келтириш ва уни судда кўриб чиқиш асослари, апелляция ва кассация инстанциясида прокурор иштирокининг ўзига хос хусусиятлари, миллий қонунчиликдаги муаммолар, апелляция ва кассация инстанциясида протестни чақириб олиш, бу борадаги айрим хорижий мамлакатлар тажрибаси ўрганилган.

Калит сўзлар: Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекс, Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида” қонуни, маъмурий суд ишларини юритиш, апелляция ва кассация инстанцияси, прокурор, протест келтириш шартлари, прокурор иштирокининг ўзига хос хусусиятлари.

ШАЙЗАКОВ Шодияр Ибрагимович

Преподаватель Академии Генеральной прокуратуры Республики Узбекистан, доктор
философии по юридическим наукам (Phd)
E-mail: shodiyor-14@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ УЧАСТИЯ ПРОКУРОРА В РАССМОТРЕНИИ АДМИНИСТРАТИВНЫХ СУДЕБНЫХ ДОКУМЕНТОВ В ВЫСШИХ ИНСТАНЦИЯХ СУДА УЗБЕКИСТАНА

АННОТАЦИЯ

В статье приводятся мнения о проводимых судебно-правовых реформах в Республике Узбекистан, участии прокурора в административном производстве и его роли в апелляционной и кассационной инстанциях. Автором изучены опыт зарубежных стран в области лиц, уполномоченных на обращение в суд в рамках административного производства, в том числе внесение прокурором протеста на судебные решения, основания внесения и рассмотрения в суде, особенности участия прокурора в апелляционной и кассационной инстанциях, отзыв протеста в апелляционной и кассационной инстанциях, проблемы национального законодательства.

Ключевые слова: Административно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан, Закон Республики Узбекистан «О прокуратуре», административное производство, апелляционная и кассационная инстанции, прокурор, условия обжалования, особенности участия прокурора.

SHAYZAKOV Shodiyar

Lecturer at the General Academy Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law
E-mail: shodiyor-14@mail.ru

SOME ASPECTS OF THE PROSECUTOR'S PARTICIPATION IN THE REVIEW OF ADMINISTRATIVE COURT DOCUMENTS IN THE SUPREME COURT INSTITUTION IN UZBEKISTAN**ANNOTATION**

The article discusses the ongoing judicial and legal reforms in the Republic of Uzbekistan, the participation of the prosecutor in administrative proceedings, the role of the prosecutor in the appellate and cassation instances. The author has studied the experience of foreign countries regarding the persons authorized to appeal to the court in administrative proceedings, including the prosecutor's objections lodged against court decisions, the grounds for its lodging and consideration in court, aspects of the prosecutor's participation in the appellate and cassation instances, national legislation issues, as well as the withdrawal of protest in the appellate and cassation instances.

Keywords: The Code of Administrative Proceedings of the Republic of Uzbekistan, the Law of the Republic of Uzbekistan "On the Prosecutor's Office", administrative proceedings, appellate and cassation instances, prosecutor, terms of appeal, aspects of participation of the prosecutor.

Маъмурий ва оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқувчи низолар билан боғлиқ ишларнинг дастлабки судда кўрилишида қонун талабларига риоя қилинмаган, мураккаблиги ёки бошқа сабабларга кўра ишнинг муайян ҳолатлари очилмай қолишига йўл қўйилган бўлса, бундай ҳолатлар юқори инстанция судларида апелляция ва кассация тартибида аниқланиши ва тузатилиши мумкин.

Юридик адабиётларда кўрсатилишича, юқори инстанция суди биринчи инстанция судидан фарқли равишда фаолиятининг ўзига хос хусусиятларига, ваколатларига эга бўлиб, бошқа мақсадларни амалга ошириш учун ташкил этилган. Апелляция ва кассация институти суднинг қарорлари ва ҳал қилув қарорларини қонунийлиги ҳамда асосланганлигини текшириш бўйича юқори инстанция судининг фаолиятини тартибга солувчи ҳуқуқ нормалари йиғиндиси эканлиги кўрсатилган [1, Б.343].

Ш.Шораҳметовнинг фикрича, судда қабул қилинган қарорлар ишда иштирок этувчи шахсларнинг, хусусан, тарафлар ва учинчи шахсларнинг субъектив ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига таъсир қилади. Шу сабабли ишнинг кўрилиши натижасидан норози бўлган шахслар юқори турувчи судга шикоят, прокурор эса протест билан мурожаат қилиб,

ишнинг текширилишини илтимос қилишлари мумкин. Юқори судлар ўз навбатида биринчи инстанция тариқасида иш кўрган судларнинг қабул қилган қарорлари қанчалик тўғри ва асосли бўлганлигини текширишга мажбур эканлигини таъкидлайди [2, Б.348]. Олимлар тўғри таъкидлаган бўлсада, лекин Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 24.07.2020 йилги ПФ-6034-сонли Фармонида [3] асосан 01.01.2021 йилдан апелляция ва кассация институти такомиллаштирилди. Шу сабабли, апелляция инстанцияси қонуний кучга кирмаган суд ҳужжатларини қайта кўриш босқичи бўлиб, кассация инстанцияси қонуний кучга кирган суд ҳужжатларини қайта кўриш босқичи ҳисобланади. Шунингдек, биринчи инстанция судлари томонидан қабул қилинган қарорлар фақатгина тарафлар ва учинчи шахсларнинг субъектив ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига таъсир қилиб қолмасдан, балки, ишда иштирок этишга жалб қилинмаган, аммо ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисида суд ҳал қилув қарори қабул қилган шахсларга ҳам тегишли бўлиб, ушбу шахсларда ҳам қонунда белгиланган тартибда шикоят қилиш ҳуқуқи мавжуд.

Апелляция ва кассация инстанцияси судларига мурожаат шикоят ёки протест шаклида амалга оширилади.

Амалдаги Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг (кейинги матнларда МСИЮТК деб юритилади) 200 ва 224-моддаларига асосан қуйидаги шахслар апелляция ёки кассация тартибда биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори устидан тўлиқ ёки қисман шикоят (протест) келтириш орқали юқори судга мурожаат қилади:

- ишда иштирок этувчи шахслар;
- ишда иштирок этишга жалб қилинмаган, аммо ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисида суд ҳал қилув қарори қабул қилган шахслар;
- прокурор, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят ва Тошкент шаҳар прокурори ёки уларнинг ўринбосарлари;
- Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил [4].

Прокурор ишда иштирок этувчи бошқа шахслардан фарқли ўлароқ “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуннинг 35-моддасига асосан процессуал қонунда белгиланган тартибда ўз ваколатлари доирасида суднинг ҳукми, ҳал қилув қарори, ажрими ва қарорига протест келтириш орқали судга мурожаат қилади [5]. МСИЮТКнинг 5-моддасида апелляция, кассация инстанцияси судларига мурожаат этилганда, шунингдек ушбу Кодекс ҳамда бошқа қонунларда назарда тутилган ҳолларда шикоят (протест) шаклида судга мурожаат қилиш мумкинлиги назарда тутилган. Бироқ, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Жисмоний ва юридик шахслар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш тўғрисида” 03.07.2020 йилги 11-сонли қарорида [6] маъмурий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низолар бўйича апелляция, кассация инстанцияси судларига мурожаат фақатгина шикоят шаклида амалга оширилиши кўрсатилган. Бу эса қонунчиликни турли хил талқин этишга олиб келади.

Шу сабабли ҳам Пленум қарорининг 2-бандидаги “.....судга мурожаат қилиш: апелляция ва кассация инстанцияси судларига мурожаат этилганда — шикоят (протест) шаклида амалга оширилади.” деб қўшимча киритиш мақсадга мувофиқ.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, суд қарорларига нисбатан ишнинг қандай ҳал этилишидан моддий манфаатдор бўлмаган, зиммасига қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишдек муҳим вазифалар юклатилган прокурорлар томонидан протестларнинг келтирилиши суд қарорларининг қонунийлигини таъминлашга хизмат қилади.

Прокурорнинг қонуний кучга кирмаган ҳал қилув қарори ёки ажрими устидан берилган апелляция протести ёхуд хусусий протести, қонуний кучга кирган ҳал қилув қарори ёки ажрими устидан берилган кассация протести ёхуд хусусий протести ҳамда янги очилган ҳолатлар бўйича ишни қайта кўриш ҳақида берган аризаси суд томонидан қабул қилинган ҳал қилув қарори, ажрими ва қарорининг қонуний, асосли ва адолатли эканлиги юзасидан текшириш қўзғатилишига асос бўлади.

Прокурорнинг юқори суд инстанциясида иштирок этиши суд фаолиятини назорат

қилиш эмас, балки қонунийликни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Шу сабабдан ҳам прокурорнинг юқори суд инстанциясида иштирок этиши ҳақида олимлар турли хил фикрлар билдиришган. Масалан, Б.Х.Пўлатовнинг фикрича, прокурорнинг апелляция инстанцияси судида иштирок этиши икки шаклда амалга оширилади. Биринчиси, суднинг қонуний кучга кирмаган ҳал қилув қарори ёки ажрими устидан протест келтириш ва иккинчиси, тарафлардан бирининг шундай суд қароридан норози бўлиб шикоят аризаси берганида бу тўғрида фикр бериш йўли билан иштирок қилиши эканлигидир [7, Б. 425]. Лекин, олимнинг фикрига тўлиқ қўшилиб бўлмайди. Чунки, биринчи инстанция судларида ҳам бошқа шахслар томонидан қўзғатилган ишлар бўйича ҳам прокурор иштирок этиши мумкин. Бундай ҳолатда прокурор иш юзасидан ўзининг қонуний фикрини беради. Шунинг учун назаримизда юқори инстанция судларида прокурор фақатгина протест бериш орқали иштирок этади.

Прокурор юқори судларда протест орқали иштирок этар экан, ушбу апелляция протестлари туманлараро маъмурий суднинг ҳал қилув қарори устидан берилганда — Қорақалпоғистон Республикаси маъмурий суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари томонидан;

ҳудудий ҳарбий суднинг ҳал қилув қарори устидан берилганда — Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди томонидан;

Қорақалпоғистон Республикаси маъмурий суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан биринчи инстанция бўйича қабул қилинган ҳал қилув қарори устидан берилганда — Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Маъмурий ишлар бўйича судлов ҳайъати томонидан кўрилади (МСИЮТК 201-моддаси).

Юридик адабиётларда кўрсатилишича, апелляция тартибида шикоят бериш ёки протест келтириш ҳуқуқини амалга оширишнинг дастлабки шарты – бу объектив, субъектив ва формал асосларнинг мавжуд бўлишидир:

– объектив асоси - апелляция шикояти ёки протести объектининг мавжудлиги, апелляция шикояти ёки протести бериш муддатига риоя қилиш, ишнинг апелляция суди судловига тегишлилигига риоя қилишидир;

– субъектив асоси - апелляция шикояти бериш ёки протест келтириш ҳуқуқига эга бўлган шахсларнинг муайян доираси мавжудлиги, улар ва вакилларининг муомала ва ҳуқуқ лаёқатига эгаллигига риоя қилишдан иборат;

– формал асоси - апелляция шикояти бериш ёки протест келтириш ва уни расмийлаштиришнинг қонунда белгиланган қоидаларидан иборат [8, Б. 236-237].

Назаримизда мазкур шартларнинг тўлиқ мавжуд бўлиши апелляция шикояти ёки протестининг назарий жиҳатдан тугал ҳисобланишига ҳисса қўшсада, юқоридаги фикрларни биров тўлдириш мақсадга мувофиқ.

Жумладан, апелляция шикояти ёки протести объектив жиҳатдан қонунда кўрсатилган муддатга яъни, тарафларнинг шикояти ёки прокурор протести ҳал қилув қарори қабул қилинган кундан эътиборан бир ой ичида тегишли судга юборилиши керак. Агар муддат ўтказиб юборилган бўлса, ўтказиб юборилган муддатни тиклаш масаласи ҳам объектив томонни қамраб олади.

Субъектив жиҳатдан фақатгина апелляция шикояти бериш ёки протест келтириш ҳуқуқига эга бўлган шахсларнинг муайян тоифасини қамраб олиши биров мунозарали. Масалан, апелляция протести келтириш ҳуқуқи прокуратура органларида фақатгина прокурорларга берилган бўлиб, бу амалиётда турли сарсонгарчилик ҳолатларини келтириб чиқаради. Шунингдек, иш ҳажми юқорилиги сабабли прокурор томонидан имзоланмаган протест туман прокурори ўринбосари томонидан имзоланган ҳолатларда судда тарафлар ваколатсиз шахс томонидан имзоланганлиги важи келтирилаётганлиги ва ишни кўрмасдан қолдириш ҳолатлари кузатилмоқда.

Фуқаролик процессуал кодекснинг 386-моддасига кўра [9], апелляция протестини прокурор ёки унинг ўринбосари келтиради ва имзолайди. Жиноят процессуал кодекснинг 497²-моддасида [10] прокурор ва унинг ўринбосари ҳукм устидан апелляция протест билдиришга ҳақли эканлиги қайд қилинган. Шу сабабли, прокурор ўринбосарлари ҳам субъектлар доирасига киритилиши лозим.

Апелляция шикояти бериш ёки протест келтиришнинг формал шартыда ҳужжатларни моддий ва процессуал қонун нормалари асосида расмийлаштириш талаб этилади, яъни биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори ёки ажрими устидан берилган апелляция

шикояти (протести) келтириш МСИЮТКнинг 204-206-моддалари талабларига қатъий риоя қилиниши лозим. Акс ҳолда суд томонидан протест иш юритувга қабул қилиш рад қилиниши, иш юритишдан тугатилиши ёки кўрмасдан қолдирилиши мумкин.

Формал шартининг яна бир жиҳати ишни судда кўриб чиқишнинг процессуал тартибига риоя қилиниши, апелляция инстанциясида суд ҳал қилув қарорининг қонунийлиги ва асослигини янги далиллар орқали текшириши ва янги фактларни аниқлаши ҳам мумкин. Ёки ариза предмети бўлмаган янги талаблар апелляция инстанцияси суди томонидан қабул қилинмаслиги ва кўриб чиқилмаслигини таъкидлаш жоиз.

Маъмурий қонунчилик талабига мувофиқ, апелляция судлари қуйидагилар доирасида ишни мазмунан кўриб чиқади:

– биринчи инстанция суди иш учун аҳамиятга эга бўлган ҳолатларнинг тўлиқ текширган-текширмаганлиги;

– суд аниқланган деб ҳисоблаган, иш учун аҳамиятга эга бўлган ҳолатларнинг исботланган-исботланмаганлиги;

– ҳал қилув қарори, ажрими (қарори)да баён қилинган суд хулосаларининг иш ҳолатларига мувофиқлиги;

– моддий ва (ёки) процессуал ҳуқуқ нормалари бузилган-бузилмаганлиги, улар тўғри қўлланилган-қўлланилмаганлиги;

– биринчи инстанция суди томонидан қабул қилинган суд ҳужжатлари қонун талабларига мувофиқлиги.

Шу жиҳатдан ҳам апелляция институти маъмурий суд ишларини юритиш ҳуқуқининг мустақил тармоғи сифатида, бизнингча қуйидаги ўзига хос белгиларга эга:

– биринчи инстанция судининг қонуний кучга кирмаган ҳал қилув қарори ёки ажрими устидан манфаатдор шахс томонидан апелляция шикаюти ёки протести юқори турувчи судга қонунда белгиланган тартибда берилади;

– манфаатдор шахс томонидан апелляция шикаюти ёки протестида биринчи инстанция судининг иш учун аҳамиятга эга бўлган ҳолатлар тўлиқ аниқланмаганлиги ёки исботланмаганлиги, суд томонидан баён қилинган хулосалар иш ҳолатига мувофиқ келмаслиги, моддий ҳуқуқ ёки процессуал ҳуқуқ нормалари бузилганлиги, нотўғри қўлланилганлиги асос қилиб келтирилади;

– апелляция шикаюти ёки протести биринчи инстанция судининг қонуний кучга кирмаган ҳал қилув қарори (ажрими) эълон қилинган кундан бошлаб қонунда белгиланган муддат ичида манфаатдор шахслар томонидан айна бир низо юзасидан бир марта берилади;

– биринчи инстанция суди қарорининг устидан апелляция шикаюти (протести) берилиши, унинг қонуний кучга киришини тўхтади, агар суднинг қарори апелляция инстанцияси суди томонидан бекор қилинмаса, қонуний кучга киради ва ижрога қаратилади;

– апелляция инстанцияси суди ишни қайта кўришда янги далиллар ва янги фактларни ҳам кўриб чиқади;

– апелляция шикаюти (протести) бўйича ишлар коллегиял тарзда кўриб чиқилади;

– апелляция инстанцияси суди биринчи инстанция судининг қарорини ўзгартиришсиз қолдиришга, ўзгартиришга, бекор қилишга ва иш бўйича янги қарор қабул қилишга, қонунда кўрсатилган ҳолатларда, ишни биринчи инстанция сифатида қайта кўришга, ишни кўрмасдан қолдиришга, иш юритишни тугатишга ҳақли.

Апелляция инстанцияси судига шикают (протест) келтирилганда иш ариза предмети доирасида кўриб чиқилади. Шу каби, прокурор ҳам биринчи инстанцияда кўрилган ариза предмети доирасида протест келтиришга ваколатли ҳисобланади.

Ишда иштирок этувчи шахсларга протестнинг ва унга илова қилинган, ушбу шахсларда мавжуд бўлмаган ҳужжатларнинг кўчирма нусхалари юборилганлигини ёки топширилганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар апелляция протестига илова қилинади. Процессуал қонун суд қарори устидан протест келтирувчи прокурорга ҳам бир қатор талабларни белгилайди. Масалан, агар апелляция протести процессуал тартиб-қоидаларга риоя қилинмаган бўлса, МСИЮТКнинг 209-210-моддаларига асосан протестни иш юритишга қабул қилиш рад этилади ёки протест қайтарилади. Шу сабабли, апелляция ва кассация инстанцияларида ишни суд мажлисида белгиланган хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда биринчи инстанция судида кўриш қоидалари бўйича ўтказилишини инобатга олиб, прокурор

протест келтиришдан олдин иш ҳужжатлари билан тўлиқ танишиб чиқиши мақсадга мувофиқ.

Суд мажлисида иштирок этувчи прокурор эса қонуний ва асосли апелляция, кассация ва хусусий протестларни қувватлаши, моддий ва процессуал ҳуқуқ нормаларига зид қабул қилинган суд қарорлари ва ажримларини бекор қилиш ёки ўзгартиш чораларини кўради. Ишда иштирок этувчи прокурорлар ўз ишларини ташкил қилишда, шикоят ёки протест билан келиб тушган бирорта маъмурий иш уларнинг эътиборидан четда қолиши керак эмас. Прокурор ҳар бир маъмурий ишни, шикоят ёки протестга илова қилинган ҳужжатларни ўрганиш орқали суд қарорларининг қонуний ва асослилигини текширади. У шикоят ёки протест важларини иш ҳужжатларига мослигига алоҳида эътибор бериши керак. Агар протест қонуний ва асосли суд қарорини бекор қилиш ёки ўзгартиришга қаратилган бўлса, бундай протестни чақириб олиш юзасидан юқори турувчи прокурорни хабардор қилиши ёки уни қаноатлантиришни рад қилиш ҳақида фикр бериши мақсадга мувофиқ.

Юқори инстанцияси судида иштирок этувчи прокурор шикоят ёки протест важлари доирасида эмас, балки бизнингча бутун иш бўйича фикр бериши керак. Агар иш бўйича моддий ва процессуал қонун нормалари бузилган бўлса, улар шикоят ёки протестда қайд қилинган-қилинмаганлигидан қатъи назар, суд қарорини бекор қилиш ёки ўзгартириш ҳақида фикр билдиради.

Етарли асослар мавжуд бўлган ҳолатлардагина апелляция протести келтирган прокурор ёки юқори турувчи прокурор ишни кўриш якуни бўйича суд ҳужжати чиқарилгунига қадар протестни чақириб олишга ваколатли ҳисобланади. Бироқ, “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуннинг 36-моддаси талабига кўра, протест келтирган прокурор, шунингдек юқори турувчи прокурор суд мажлиси бошлангунига қадар протестни тўлдириши, ўзгартириши ёки қайтариб олишга ҳақли эканлиги қайд қилинган.

Бизнингча, амалдаги Ўзбекистон қонунчилигидаги ушбу нормалар ўртасида номувофиқлик мавжуд. Прокурор протестни суд мажлиси бошлангунига қадар чақириб олиши нотўғри амалиёт. Буни қуйидаги таҳлилий маълумотлар билан изоҳлаш мумкин, масалан, 2018 йилда 1 та кассация, 2019 йилда 1 та апелляция, 2 та кассация, 2020 йилда 1 та апелляция, 2 та кассация, 3 та назорат тартибида, 2021 йилда 6 та апелляция протестлари прокурорлар томонидан иш бошлангунга қадар ёки суд муҳокамаси даврида чақириб олинган [11]. Юқори турувчи инстанция янги далилларни ўрганиб чиқиши ва янги фактларни аниқлашини инobatга олиб, апелляция протестида келтирилган важлар суд маслаҳатхонага киргунга қадар тўлиқ текширилиши, ўз исботини топмаган тақдирда ёки зарурият туфайли чақириб олишга йўл қўйилиши лозим деб ҳисоблаймиз.

Шунингдек, МСИЮтКнинг 216-моддасида, иқтисодий процессуал кодекснинг 275-моддасида [12], апелляция протести келтирган прокурор ёки юқори турувчи прокурор ишни кўриш якуни бўйича суд ҳужжати чиқарилгунига қадар протестни чақириб олишга ҳақли эканлиги, фуқаролик процессуал кодекснинг 393-моддасида, апелляция протести келтирган прокурор, шунингдек юқори турувчи прокурор апелляция инстанцияси суди маслаҳатхонага киргунига қадар протестни тўлдиришга, ўзгартиришга ёки қайтариб олишга ҳақли эканлиги кўрсатилган.

Қозоғистон Республикаси Маъмурий процессуал кодексининг 73-моддасида, ариза берувчи ўзининг ёзма аризаси асосида маъмурий иш бўйича суд томонидан қарор қабул қилинганга қадар апелляциясини қайтариб олишга ҳақли эканлиги кўрсатилган [13]. Қирғизистон Республикаси Маъмурий процессуал кодексининг 221-моддасига кўра, прокурорнинг апелляция тақдимномаси суд ҳужжати қабул қилинганга қадар чақириб олинишига йўл қўйилади [14, Б.431].

Суд ҳужжатлари апелляция тартибида мазмунан кўриб чиқилганидан сўнг ишни кассация тартибида қайта кўриб чиқиш муҳим босқич ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 24.07.2020 йилги ПФ-6034-сонли Фармонида асосан 01.01.2021 йилдан назорат инстанцияси бекор қилинганлиги муносабати билан кассация босқичи такомиллаштирилди.

Ўзбекистон Республикасининг “Суд қарорларини қайта кўриш институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд

ишларини юритиш тўғрисидаги кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида” 12.01.2021 йилги Қонуни [15] билан МСИЮТКга тегишли ўзгаришлар киритилди. Унга асосан биринчи инстанция судининг апелляция тартибида кўрилган ҳал қилув қарори ва апелляция инстанцияси судининг қарори устидан берилган кассация шикоятни ёки прокурор протести Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Маъмурий ишлар бўйича судлов ҳайъати томонидан кўриб чиқилади. Бу инстанциянинг мақсади ишни қайтадан кўриш ва ишнинг шикоят ёки протест қилинган қисми бўйича моддий ва процессуал ҳуқуқий меъёрларнинг тўғри татбиқ этилганлигини текширишдан иборат.

Кассация шикоятни (протести) апелляция инстанцияси судининг қарори қабул қилинган кундан эътиборан бир йил ичида берилиши мумкин (МСИЮТК 227-модда).

Бундан кўринадики, кассация тартибида протест келтириш ёки шикоят бериш учун албатта иш апелляция инстанциясида кўрилиши шарт. Шундагина тарафлар кассация тартибида шикоят беришлари ёки прокурор протест келтириши мумкин бўлади.

Шу ўринда савол туғилади? Агар аризачи биринчи инстанция судида кўрилган маъмурий ёки оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқувчи ишлар юзасидан қабул қилинган суд қароридан норози бўлиб, апелляция тартибида тарафлар шикоят ёки прокурор протест келтириш муддатини узрсиз сабабларсиз ёки суднинг хатти-ҳаракати орқали муддатни ўтказиб юборган бўлса, бундай ҳолатда кассация протести ёки тарафлар шикоятни қандай тартибда кўриб чиқилади.

МСИЮТКнинг 203-моддасига кўра, қонунда бошқа муддат белгиланмаган бўлса, апелляция шикоятни ёки протести ҳал қилув қарори қабул қилинган кундан эътиборан бир ой ичида берилиши лозим. Агар муддат ўтказиб юборилган бўлса, шикоят ёки бераётган шахснинг илтимосномаси бўйича апелляция инстанцияси суди томонидан, апелляция шикоятини ёки протестини бериш муддати ўтказиб юборилишининг сабаблари суд томонидан узрли деб топилиши ва тикланиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Суд қарорларини қайта кўриш институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида” 12.01.2021 йилги Қонуни амалдаги қонун нормалари такомиллаштирилиши муносабати билан МСИЮТКнинг 230¹-моддасида Ўзбекистон Республикаси Олий судига ёки Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳар прокурори ва уларнинг ўринбосарларига мурожаат қилишга ҳақли эканлиги, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг судьяси кассация шикоятни ёки протести бўйича суддан ишни талаб қилиб олишга, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳар прокурори ва уларнинг ўринбосарлари ҳам иш бўйича тарафларнинг мурожаати мавжуд бўлганда, кассация протести келтириш тўғрисидаги масаласини ҳал этиш учун тегишли суддан ишни талаб қилиб олишга ваколатли эканлиги белгиланди.

Қонун туман, шаҳар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорларнинг ўринбосарларига кассация тартибида протест келтириш ҳуқуқини бермаган. Ишни чақириб олган туман (шаҳар) прокурори туманлараро судининг иш юзасидан чиқарган ҳал қилув қарори ёки ажрими устидан протест келтирилиши лозим деб топса, юқори турувчи прокурорга ишни кассация тартибида кўриш зарурлиги тўғрисида тақдимнома киритади. Бундай ҳолларда протест киритиш ёки киритмаслик масаласини юқори турувчи прокурор ҳал этади.

Ишни ўрганиш юзасидан етарли асослар топилганда, кассация тартибида протест келтирилади ва иш Ўзбекистон Республикаси Олий судида МСИЮТКнинг 239-моддаси талаблари асосида кўриб чиқилади. Иш кассация тартибида кўрилатганда биринчи ва апелляция инстанциялари суди томонидан моддий ҳуқуқ нормалари тўғри қўлланилганлиги ва процессуал қонун талабларига риоя қилинганлигини иш материаллари бўйича текширилади. Бу босқич судида янги далиллар текширилмайди ва янги фактлар аниқланиши мумкин эмас. Иш шикоят ёки протест доирасида кўриб чиқилади.

Протест келтириш масаласини ҳал қилиш протест келтиришга ҳуқуқли бўлган шахсларнинг ҳуқуқ доирасига кирганлиги сабабли, протестни тўлдириш, ўзгартириш ёки қайтариб олиш ҳуқуқи ҳам шу шахсларга берилган. Прокурор келтирган протестни юқори турувчи прокурор ҳам тўлдириши, ўзгартириши ёки қайтариб олиши мумкин.

Бундан ташқари, МСИЮТКнинг 173, 223, 247-моддалари талабларига асосан апелляция, кассация инстанцияси судларига, шикоят қилиниши ёки протест келтирилиши қонунда назарда тутилган ҳолатларда, шунингдек суднинг ажрими ишнинг кейинги ҳаракатланишига тўсқинлик қиладиган биринчи инстанция судининг ажримлари устидан шикоят қилиниши мумкин.

Биринчи инстанция суди ажрими устидан берилган апелляция, кассация тартибидаги хусусий шикоят бериш ёки протест келтириш ва уларни кўриш суднинг ҳал қилув қарори устидан апелляция, кассация шикояти (протести) бериш ва кўриш учун назарда тутилган қоидалар бўйича амалга оширилади.

Иш якуни бўйича МСИЮТКнинг 219, 243-моддаларига мувофиқ апелляция, кассация инстанцияси суди қуйидаги қарорлардан бирини қабул қилишга ҳақли:

- 1) ҳал қилув қарорини, қарорни ўзгаришсиз қолдиришга;
- 2) ҳал қилув қарорини тўлиқ ёки қисман бекор қилишга ва янги қарор қабул қилишга;
- 3) ҳал қилув қарорини ўзгартиришга;
- 4) ҳал қилув қарорини тўлиқ ёки қисман бекор қилишга ва иш юритишни тугатишга ёхуд аризани (шикоятни) тўлиқ ёки қисман кўрмасдан қолдиришга;
- 5) ҳал қилув қарорини бекор қилишга ва ишни янгидан кўриш учун юборишга.

Ишда иштирок этувчи шахслар, шунингдек ишда иштирок этишга жалб қилинмаган, аммо ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисида суд ҳал қилув қарори қабул қилган шахслар ишни кассация тартибида такроран кўриш тўғрисида протест келтириш ҳақидаги ариза билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси ёки Бош прокурор ва уларнинг ўринбосарларига мурожаат қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси, Бош прокурори ёки уларнинг ўринбосарлари МСИЮТК 244-моддаси биринчи қисмининг 4-банди, яъни моддий ва (ёки) процессуал ҳуқуқ нормаларининг бузилганлиги ёки нотўғри қўлланилганлиги аниқланган ҳолатларда, кассация тартибида кўриб чиқилган ишлар бўйича чиқарилган суд ҳужжатлари устидан ишни кассация тартибида такроран кўриш тўғрисида протест келтиради ва ишни кассация тартибида такроран кўриш умумий қоидалари асосида амалга оширилади.

Назаримизда, прокурорнинг кассация инстанциясидаги иштироки қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эга:

- фуқаролар ва юридик шахсларнинг суднинг ҳал қилув қарори, ажрими ёки қарорларини кассация тартибида қайта кўриш ҳақидаги мурожаатларини кўриб чиқиш ва зарур деб топилган ҳолатларда суд ҳужжатларининг қонунийлигини, асосли ва адолатли эканлигини текшириш мақсадида маъмурий ишларни суддан чақириб олиш;
- мурожаатларга асосан ишни ўрганиш якуни бўйича суднинг ҳал қилув қарори, ажрими ёки қарорининг қонунийлиги, асосли ва адолатли эканлигини қайта ўрганиб чиқиш мақсадида кассация тартибида протест келтириш;
- кассация тартибида ишни қайта кўришда иштирок этиб, фикр билдириш;
- ишни кассация тартибида такроран кўриш тўғрисида протест келтириши ва унда иштирок этиб, иш юзасидан қонуний фикр билдириш имконияти мавжуд.

Демак, юқори инстанция судларида маъмурий ва оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларни юритишда прокурор иштироки маъмурий ишларни қонуний, асосли ва адолатли кўриб чиқилишининг самарали воситаларидан бири бўлиб, бу орқали қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишга хизмат қилади.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Гражданско-процессуальное право России. - М.: Былина, 1992. - 343 с.
2. Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал ҳуқуқи.

Дарслик– Тошкент, “Адолат” нашрётти. 2001. – 348 б.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чоратadbирлар тўғрисида” 2020 йил 24 июлдаги ПФ-6034 сонли Фармони // URL:<http://lex.uz/docs/4910841>.

4. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекс. 2018 йил 26 январь. № ЎРҚ-462 // URL:<http://lex.uz/docs/3527389>.

5. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида” 2001 йил 29 августдаги Қонуни. №257-II. // URL: <http://lex.uz/docs/106197>.

6. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Жисмоний ва юридик шахслар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш тўғрисида” 2020 йил 3 июлдаги 11-сонли Қарори. // URL:<http://lex.uz/docs/4902531>.

7. Пўлатов Б.Х. Прокурор назорати. Дарслик. – Тошкент., 2008. 425 - б.

8. Борисова Е.А. Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе: 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Городец, 2008.- 119 с.; Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси 2018 йил 22 январь, № ЎРҚ-460 // URL: <http://lex.uz/docs/3517221>.

9. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал кодекси 1994 йил 22 сентябрь., №2013-XII // URL:<http://lex.uz/docs/3517221>.

10. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ягона ҳисоботлар портали // URL:<http://report.bp.gov/login?1#>.

11. Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодекси 2018 йил 24 январь, №ЎРҚ-461 // URL:<http://lex.uz/docs/105533>.

12. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан 29 июня 2020 г. №350-VI // URL:<http://www.adilet.zan.kz>.

13. Сборник законодательных актов по административному судопроизводству. 3-е издание. – М.: Инфотропик Медиа, 2018. – 431 с.

14. Ўзбекистон Республикасининг “Суд қарорларини қайта кўриш институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида” 2021 йил 12 январдаги Қонун, №ЎРҚ-662 // URL:<http://lex.uz/docs/5213979>.

15. Караваева Е.В. Вопросы апелляционного производства в гражданском процессе: Дис.... канд. юрид. наук. - Саратов: 2005.- 71 с.

16. Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Умумий қисм. Дарслик. / ю.ф.д. З.Н.Эсонова умумий таҳрири остида.-Тошкент: ТДЮИ, 2013. 236-237 б.